

YÛSUF SÛRESİ

sûlullah bu sözünün ardından şu meâldeki âyeti okur: "Elçi Yûsuf'a gelince o dedi ki, 'Efendine dön ve ona ellerini kesen kadınların zoru neydi?' diye sor" (Yûsuf 12/50; *Müsned*, II, 326; Buhârî, "Tefsîr", 12/1, 5; Tirmizî, "Tefsîr", 12/1). Mecdüddin İbnü'l-Esîr, Yûsuf'un asil oluşunu nübüvveti, ilmi, güzelliği, iffeti, iyi ahlâkı, adaleti, dünyevî ve dinî riyasetin kendisinde toplanmasıyla açıklamıştır (*en-Nihâye*, "krım" md.). İbn Abbas yoluyla Resûl-i Ekrem'den nakledildiği belirtilen, "Yûsuf hapisten çıkan arkadaşından kendisini efendisinin yanında anmasını isteyip Allah'tan başka birinden medet umduğu için hapiste uzun süre kalmıştır" anlamındaki rivayet (Taberî, XII, 291-293) isnadında zayıf ve güvenilir râviler bulunduğu mutabakatla söylenmiştir (İbn Kesîr, IV, 28; Heysemî, VII, 40). Yûsuf sûresi Resûlullah'a Zebûr yerine verilen ve Hz. Ömer'in sabah namazlarında okuduğu sûrelerden biridir (İbrâhim Ali, s. 256-257). Bazı tefsîr kitaplarında yer alan, "İnce duygulu ve yufka yürekli olanlarınıza Yûsuf sûresini öğretin. Cenâb-ı Hak bu sûreyi okuyan, aile fertleriyle hizmetçilerine öğreten kimsenin ölüm ağrılarını hafifletir, ona müslümana haset etmeme gücü verir" meâlindeki hadisin (Zemahşerî, III, 331; Beyzâvî, II, 331) mevzû olduğu kabul edilmiştir (Zemahşerî, neşredenlerin notları, bk. I, 684-685; III, 331; Trablusî, II, 499).

Yûsuf sûresine tefsirlerde özel bir yer verilmiş, hakkında müstakil kitaplar ve makaleler yazılmış, tezler hazırlanmıştır. Sürenin İbn Ebû Hâtim er-Râzî'nin *Tefsîr-ü'l-Kur'ânî'l-âzîm* içindeki tefsiri, Muhammed b. Abdülkerîm el-Bencâbî tarafından yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır (1404-1405, Câmîatü Ümmî'l-kurâ). Hanefî fakihî ve kelâm âlimi Sadrüşşerîfâ *Risâletü te'vîli kıssatü Yûsuf* adlı Farsça eserinde (Süleymaniye Ktp., Aya-sofya, nr. 1980, vr. 94^b-104^a) Yûsuf kıssasının edebî ve tasavvufî yorumunu yapmıştır. Muîn el-Miskîn de *Ahsenü'l-kasas (Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf)* ismiyle Farsça bir eser kaleme almış, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî *Câmi'ü's-sittin* adıyla kaydedilen tasavvufî bir tefsir yazmıştır. Ebû Bekir Tâceddin Ahmed b. Muhammed b. Zeyd et-Tûsî'ye ait *Câmi'ü le'â'ifi'l-besâtin*, Altıparmak Mehmed Efendi tarafından *Yûsuf Sûresi Tefsiri* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 94). Şeyh Ya'kûb b. Şeyh Mustafa el-Celvetî *Netîcetü'l-tefâsîr* (İstanbul 1318), Girtili Sırrı Paşa *Ahsenü'l-kasas Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf aleyhisselâm* (I-III, İstanbul 1309; bu

eser kısaltılarak Tahir Galip Seratlı tarafından sadeleştirilmiştir: *Hikâyelerin En Güzeli, Ahsenü'l-Kasas, Güzeli İnsan Yusuf Yusuf Sûresi Tefsiri*, İstanbul 2005), Seyyid Ferecullah Müsevî *Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf (a.s.) ber Nazm-ı Fârisî* (Tahran 1382), Seyyid Murtaşâ Hüseyinî Nücümî, *Şemîm-i Ken'ânî: Tefsîr ber Sûre-i Yûsuf (a.s.)* (Kum 1383 [sürenin ahlâkî açıdan tefsiri]) ve Ahmed Nevfel *Sûretü Yûsuf: Dirâse tahlîliyye* (Amman 1420/1999) adlı eserleri kaleme almış, Refika Ömer Bekr Sabbâğ *el-'İbre min kıssatü Yûsuf 'aleyhisselâm* (1405, Câmîatü Ümmî'l-kurâ) ve Osman İrmak *Yusuf Sûresi Işığında İnsan Eğitimi* (1994, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) ismiyle yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Ramazan es-Seyyid "Advâ cedide 'alâ tefsîri sûreti Yûsuf" adlı makalesinde sûrede geçen elli civarındaki kelimeyi eski Mısır diliyle karşılaştırmış (*Dirâsâtü 'Arabîyye ve İslâmîyye*, sy. 8 [Kahire 1989], s. 14-57), Abdülhakîm b. İbrâhim el-Matrûdî, "el-Kur'âne ve'l-hîle fî sûreti Yûsuf"unda bu iki kavramı sûredeki konuları ve müfessirlerin yorumları açısından ele almıştır (*Mecelletü'd-dirâsâtü'l-Kur'ânîyye*, IX/1 [2007], s. 199-235). J. Hameen-Anttila Yûsuf, Yûsuf sûresini edebî yönden değerlendirdikten sonra İslâm dünyasında ve Batı'da Hz. Yûsuf ve Yûsuf sûresi hakkında yapılan çalışmaların bir listesini vermiş, Sufia Uddin, Yûsuf sûresinde Yûsuf ve Züleyha ile ilgili anlatımlara nefis terbiyesi açısından Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin yaptığı yorumları konu alan bir makale yazmıştır (bk. bibl.). Hollandalı şarkiyatçı Thomas Erpenius, *Sûretü Yûsuf ve teheccî'l-'Arab / Historia Josephi Patriarchae* adı altında Arapça eğitimine yönelik bir eser kaleme almıştır (Leiden 1617).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 326; III, 286; a.e. (Arnaût), XX, 441; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân* (Sidki Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995, XII, 195-196, 201, 213-214, 221-223, 227, 229-230, 239-250, 291-293; XIII, 46, 89-90; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (nşr. Hatice Boynukalın), İstanbul 2006, VII, 269, 290-293, 363, 371; Vâhidî, *Esbâbün-nüzûl* (nşr. Eymen Sâlih Şa'bân), Kahire 1424/2003, s. 208; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr.), Riyad 1418/1998, neşredenlerin notları, I, 684-685; III, 331; Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, Beyrut 1410/1990, II, 331; Yûsuf b. Hilâl es-Safedî, *Keşfü'l-esrâr ve hatkü'l-estâr*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 157, vr. 214^{a-b}; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîr-ü'l-Kur'ânî'l-âzîm*, Beyrut 1385/1966, IV, 28; Heysemî, *Mecma'ü'z-zevâ'id*, VII, 40; Muhammed et-Trablusî, *el-Keşfü'l-ilâhî 'an şedidî'z-zâf ve'l-mevzû' ve'l-vâhî* (nşr. M. Mahmûd Ahmed Bekkâr), Mekke 1408/1987, II, 499; Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'â-*

nî (nşr. M. Ahmed el-Emed – Ömer Abdüsselâm es-Selâmî), Beyrut 1420-21/1999-2000, XII, 500-501, 507; Ca'fer Şerefeddin, *el-Mevsû'atü'l-Kur'ânîyye haşâ'ışü's-süver*, Beyrut 1420/1999, IV, 117-182; Ahmed Nevfel, *Sûretü Yûsuf: Dirâse tahlîliyye*, Amman 1420/1999; İbrâhim Ali es-Seyyid Ali İsâ, *el-Ehâdis ve'l-âşârü'l-vâride fî fe-zâ'ili süveri'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Kahire 1421/2001, s. 256-257; J. Hameen-Anttila, "We Will Tell You the Best of Stories", A Study on Surah XII", *SO, LXVII* (1991), s. 7-32; S. Uddin, "Mystical Journey of Misogynist Assault? Al-Qushayri's Interpretation of Zulaikha's Attempted Seduction of Yusuf", *Journal for Islamic Studies*, XXI, South Africa 2001, s. 113-135; Seyyid Muhammed Hüseyinî, "Sûre-i Yûsuf", *DMT*, IX, 345-346; Abdurrahman Küçük, "Bünyâmin", *DİA*, VI, 490-491.

BEKİR TOPALOĞLU

YÛSUF b. TÂŞFİN

(يوسف بن تاشفين)

Ebû Ya'kûb Emîr-ü'l-müslimîn
Nâsirüddîn Yûsuf b. Tâşfîn b. İbrâhim
b. Turkût es-Sanhâcî el-Lemtûnî
(ö. 500/1106)

Murâbit hükümdarı
(1073-1106).

400 (1009) yılında Büyük Sahrâ'da doğdu. Gençlik yıllarında Murâbitlar hareketinin kurucusu Mâlikî fakihî Abdullah b. Yâsîn'in davetine katıldığı anlaşılmaktadır. Hakkındaki ilk bilgi, Abdullah'ın askeri faaliyetleri yürütmekle görevlendirdiği iki kardeşten biri olan Ebû Bekir b. Ömer el-Lemtûnî'nin kumandanları arasında yer aldığına dairdir. Buna göre Mağrib-i Aksâ'da cihadla görevlendirilen Ebû Bekir 448'de (1056) amcasının oğlu olan Yûsuf'u Sûs'ta Masmûdeliler'le savaştığı orduya kumandan tayin etmişti. Abdullah b. Yâsîn'in ölümünün (451/1059) ardından Lemtûne ile Cüdâle arasında ihtilâf çıkınca Fas bölgesinin yönetimini Yûsuf b. Tâşfîn'e bırakan Ebû Bekir bu ihtilâfı çözmek için Sahrâ'ya gitti (453/1061). Yûsuf, Ebû Bekir'in dönüşüne kadar geçen sürede onun 454'te (1062) başlattığı Merakeş şehrinin yapımını büyük ölçüde tamamladı. Ebû Bekir adına para bastırıldı. Orduyu yeniden düzenledi; yanında 20.000 kişilik bir ordu bulundururken Lemtûne, Cüdâle, Telkâte ve Missûfe kabilelerinin liderlerine beşer bin kişilik kuvvetler tahsis etti.

Rif'ten Tanca'ya kadar uzanan bölgeyi 460 (1068) yılına kadar kontrol altına aldıktan sonra Sudan'a yönelip Gâne Devleti'ne bağlı birçok merkezi ele geçiren Ebû Bekir el-Lemtûnî dönüştürdü Merakeş yakınlarında Yûsuf b. Tâşfîn ve kalabalık ordusu tarafından karşılandı (465/1073). Bu sırada Yûsuf'un ordusunun ihtişamını görün-

ce endişeye kapılıp devlet ricâlinin önünde tahtını Yûsuf'a devrettiğini açıkladı ve ordusunun başında Sahrâ'ya döndü. Murâbit ileri gelenlerinden biat alan Yûsuf, Merakeşi Murâbitlar'ın başşehri haline getirdi. Ardından bölgedeki Sanhâce'nin geleneksel düşmanı Zenâte'ye mensup mahallî hânedanları ülkesine katmak için harekete geçti. Selâ ve çevresinde yaşayan Zenâte'ye bağlı kabileler ve Miknâse liderleri barış yoluyla bağlılıklarını bildirdiler. Ancak Mağrâve kabilesi silâh zoruyla itaat altına alınabildi (467/1074-75). Kendisine karşı dokuz yıl direnen Orta Atlaslar'daki Kal'atü Mehdî halkı da boyun eğmek zorunda kaldı. Yûsuf b. Tâşfîn 470'te (1077-78) Mağrib-i Aksâ'nın önemli sahil şehri Tanca'yı ele geçirdi ve Mağrib-i Evsat'a yönelerek Vecde (Vücd), Tilimsân ve Vehrân'ı alıp Cezayir şehrine kadar ulaştı (473/1080). Daha sonra Sebte'ye (Cecuta) hâkim oldu (477/1084). Ebû Bekir b. Ömer el-Lemtûnî 480 (1087) yılında ölünce Sahrâ'nın idaresi de Yûsuf'a bağlandı. Böylece Mağrib-i Aksâ ve Mağrib-i Evsat, Büyük Sahrâ ile birlikte tarihte ilk defa Murâbitlar Devleti'nin egemenliği altında birleşti.

Yûsuf b. Tâşfîn'in Murâbitlar'ı büyük bir devlete dönüştürdüğü sırada Endülüs'te hüküm süren mülûkû't-tavâif, gerek kendi aralarında gerekse hıristiyan krallıklarla yaptıkları savaşlar ve bu krallıklara ödedikleri ağır vergiler yüzünden güçlerini yitirmişler ve hıristiyan saldırılarına karşı koyamaz hale gelmişlerdi. Onların bu durumu, Kastilya-Leon Krallığı'nın öncülüğünde Endülüs'ü yeniden ele geçirme (reconquista) hareketinin canlanmasına yol açtı ve Kastilya Kralı VI. Alfonso 1085'te stratejik açıdan en önemli şehirlerden Tuleytula'yı (Toledo) işgal etti. Bu işgalden sonra Endülüs'teki müslüman emirlikler Yûsuf b. Tâşfîn'den yardım istediler. Ordusunun başında Endülüs'e geçen Yûsuf (15 Rebülevvel 479 / 30 Haziran 1086) İşbiliye (Sevilla), Gırnata, Mâleka (Malaga) ve Batalyevs'ten (Badajoz) gelen Endülüs kuvvetlerinin katıldığı ordusuyla Zellâka'da (Sacralias / Sagrajas) Kastilya Kralı VI. Alfonso'ya karşı kesin bir zafer kazandı (12 Receb 479 / 23 Ekim 1086). Hıristiyan yayılmasını durduran bu zaferin ardından Abbâsî Halifesi Muktedî-Biemrillâh'tan "emîrül-müslimîn" ve "nâsirüddin" unvanlarını aldı. Mağrib'de nâib olarak bıraktığı oğlu Ebû Bekir'in öldüğünü duyunca Endülüs'ten ayrıılıp ülkesine döndü. Buradan yeni Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh'a elçi gönderip ondan menşur istedi.

Yûsuf'un geri dönmesinden sonra Endülüs'teki müslüman emîrler yeniden birbirleriyle mücadele girdi. Kastilya kralı tekrar saldırılara başladı. Abbâdî emîrinin çağrısı üzerine Yûsuf b. Tâşfîn, Rebülevvel 481'de (Haziran 1088) ikinci defa Endülüs'e geçti. Burada Liyyit (Aledo) Kalesi'ni dört ay süreyle kuşattı; ancak mülûkû't-tavâiften bazılarının gerekli desteği sağlamaması üzerine kuşatmayı kaldırıp Mağrib'e döndü. Müslüman emirliklerin artık Endülüs'ü koruyamayacağını anlayan Yûsuf, Endülüs'ü hâkimiyeti altına almaya karar verdi. Fakat önce müslüman emîrlerle savaşmanın câiz olup olmadığına dair zamanın büyük âlimlerinin görüşüne başvurdu. Gazzâlî ve İbn Ebû Rendeke et-Turtûşî gibi fakihler, anlaşmazlığa düşen ve birbirlerine karşı hıristiyan krallıklardan yardım isteyen Endülüs emirleriyle savaşmanın cevazına dair fetva verince 483'te (1090) üçüncü defa Endülüs'e geçti. Gırnata ve Mâleka'yı ele geçirdikten sonra Kuzey Afrika'ya döndü. Endülüs'te bıraktığı kuvvetler, Kastilya kralı ile anlaşan Abbâdî Emîri İbn Abbâd el-Mu'temid-Alellah'tan Kurtuba (Cordoba) ve İşbiliye'yi, 1090'da Zünnûniler'den Belensiye'yi (Valencia) ve Eftasiler'den Batalyevs'i aldı. Bu sırada Balear adaları da ele geçirildi. Böylece kendileriyle anlaşma yapılan Sarakusta Hûdîleri hariç Endülüs'teki müslüman emirliklerin toprakları Murâbitlar'ın hâkimiyetine girdi. Hıristiyan şövalye El Cid (Rodrigo Díaz de Vivar, ö. 1099) tarafından 1094'te işgal edilen Belensiye 1102'de tekrar ele geçirildi.

496 (1103) yılında doksan altı yaşlarında iken oğulları Ebû Tâhir Temîm ve Ali ile birlikte tekrar Endülüs'e geçen Yûsuf b. Tâşfîn, Kurtuba'da kumandan, vali ve kabile reislerini toplayarak oğlu Ali'yi veliht tayin ettiğini bildirdi ve ona biat etmelerini istedi. Bu tayinle Murâbitlar da verasete dayalı saltanat sistemine geçmiş oldu. Yûsuf b. Tâşfîn, Mağrib'e döndükten kısa bir süre sonra Merakeş'te 100 yaşında vefat etti (3 Muharrem 500 / 4 Eylül 1106). Berberî-Zenci karışımı bir dış görünüşe sahip olan Yûsuf devlet başkanlığına geldikten sonra hayat tarzında bir değişiklik yapmamış, bedvî hayatına uygun biçimde yün elbise giymeye, arpa ekmeği yemeye, deve eti ve sütüyle beslenmeye devam etmiştir. Hükümdarlığı süresince saray hayatının zevklerinden uzak durmuşur. Onun Endülüs'te saray şairlerinin debdebeli yaşayışına son verdiği belirtilir. İdarî teşkilâtı da çok sade idi, vezir veya hâcibi yoktu. Dinî ve adlî görevlerle di-

vanlarda umumiyetle Endülüs'ü ilim adamlarını istihdam ederdi. Devlet adamları ve Mâlikî fakihlerine danışmadan karar vermezdi. Murâbitlar hareketini dönemin en büyük İslâm devletlerinden biri haline getirmiş, birçok kabilenin ve kabile topluluğunun hâkimiyetindeki Mağrib-i Aksâ'yı Mâlikî mezhebine bağlı dinî bir anlayış çerçevesinde birleştirmiş ve ilk defa Afrika ile Endülüs'ü egemenliği altına alan güçlü bir devlet kurmayı başarmıştır. Mülûkû't-tavâif döneminde çökmeye yüz tutan Endülüs'ün dört asır daha müslümanların elinde kalmasında büyük rol oynamıştır. Kabile reisleri, Mağrib'deki fetihlerin ardından kendisine "emîrül-mü'minîn" unvanını almasını teklif edince Abbâsî halifesinin otoritesini tanımayı tercih ettiğini söylemiş ve halifenin onayı ile İslâm dünyasında "emîrül-müslimîn" unvanını kullanan ilk hükümdar olmuştur. Tabettirdiği paralara kendi adıyla birlikte Abbâsî halifesinin adını yazdırmış, hutbelerde onun adını da okutmuştur. Dindar bir hükümdar olan Yûsuf'un meclisleri Endülüs'ü âlimlerle dolup taşardı. Onun kitaba ve özellikle felsefeye dair eserlere büyük ilgi duyduğu belirtilir. Kendisine karşı derin bir muhabbet besleyen Doğu İslâm dünyasının büyük âlimi Gazzâlî'ye hayrandı. İhtiyaç duyduğunda onun fetvasına başvururdu. Gazzâlî'nin Yûsuf için verdiği bir fetva M. Abdullah İnân tarafından neşredilmiştir (DİA, XIII, 519).

Siyasî ve askerî görevlere Lemtûne ve Cüdâle kabilesi liderlerini getiren Yûsuf b. Tâşfîn, Endülüs'ü hâkimiyeti altına aldıktan sonra Sîr b. Ebû Bekir el-Lemtûnî'yi nâib tayin etmiş ve ona kendisine bağlı vilâyetlere Lemtûne'den valiler getirmesini öğütlemiştir. Endülüs'e geçişlerinde Fas'ta bir nâib görevlendirirdi. Valilere geniş yetkiler vermekle birlikte onları yakından takip eder, suç işleyenleri görevden alır ve mallarına el koydururdu. Halkın durumunu yakından görmek, valiler hakkında incelemelerde bulunmak üzere ülkeyi dolaşmayı severdi. Kadılık vazifelerine kabile ayırımı gözetmeden büyük âlimleri getirirdi. Askerî temel üzerine kurulan Murâbitlar'da hükümdar, valiler ve kadılar aynı zamanda birer kumandandı. Yûsuf'un adaletin tatbiki konusunda hassas davrandığı, ölüm cezasını hemen hiç uygulamadığı, bunun yerine uzun hapis cezalarını tercih ettiği belirtilir. Dîvânül-inşâ'da çoğu mülûkû't-tavâif saraylarında temayüz eden Endülüs'ü kâtip ve edipleri görevlendirmiştir. Onun siyasî ve askerî

YÛSUF b. TÂŞFİN

kararlarında güzelliği ve zekâsıyla meşhur hanımı Zeyneb'in de etkili olduğu söylenir.

Sanhâce'ye mensup kabilelerden güçlü bir ordu kuran Yûsuf b. Tâşfîn Zenâte, Masmûde, Gumâre Berberî kabilelerinden ve Benî Hilâl Arapları'ndan asker olarak ordusunu daha da büyütmüş, Zenciler'den ve Endülüslü hıristiyanlardan bir süvari birliği oluşturmuştur. Onun zamanında orduda ağırlığı teşkil eden süvari birliklerinin mevcudu 100.000'i aşmıştı. Sultan bu kuvvetlerden 17.000'ini Endülüs'te muhtelif şehirlere yerleştirmiş, sınır boylarında hıristiyanlarla savaşta tecrübe kazanan Endülüs birliklerini görevlendirmiştir. Yûsuf, sadece şer'î vergilerle yetinerek diğer vergileri kaldırınca devlet ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmiş, bunun üzerine cihad yükünü paylaşdırmak için yeni vergiler koymuştur. O dönemde dünyanın en zengin yahudilerinden olan Lucena (Lûsînâ) yahudilerinden cizye dışında da vergi almıştır. Ebû Bekir b. Ömer el-Lemtûnî'nin başlatıp kendisinin tamamlattığı Merakeş şehrinde Hisnû'l-hacer adıyla bilinen kaleyi (kasba) yaptırmıştır. Fas şehrinde Karaviyyîn ve Endülüsiyyîn semtlerini kuşatan surları yıktırıp her iki semti tek bir surla çevirmiştir. Her mahallede bir mescid yapılmasını emretmiş, ülkenin her yanında cami ve mescidlerin inşa edilmesine özen göstermiştir. Cezayir şehrinde yaptırdığı el-Câmiu'l-kebir günümüze ulaşmıştır. Tilimsân'da 1082'de inşa ettirdiği el-Câmiu'l-kebir, oğlu Ali tarafından yeniden yaptırılarak genişletilmiştir. Ayrıca Fas'ta 462'de (1070) inşa ettirdiği camide bir kütüphaneye yaptırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdullah b. Bulukîn, *et-Tibyân* (nşr. Lévi-Provençal), Kahire 1955, s. 104-108; İbnü'l-Kerdübüs, *Târîhu'l-Endelüs* (nşr. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî), Madrid 1971, tür.yer.; Abdülvahid el-Merâkûşî, *el-Mu'cib fi telhişi aḥbârî'l-Mağrib* (nşr. M. Saîd el-Iryân - M. el-Arabî), Dârülbeyzâ 1978, s. 192-228; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII, 112-130; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, IV, 21-29, 46-48, 112-129; İbn Ebû Zer', *el-Enisû'l-muḥrib*, Rabat 1972, s. 145-151; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 252-254; *el-Hulelû'l-mevşüyye fi zikri'l-aḥbârî'l-Merrakûşüyye* (nşr. Y. S. Allûş), Rabat 1936, s. 38-83; İbn Haldûn, *el-İber*, VI, 184-188; Makkarî, *Nefḥu'l-tîb*, IV, 354-377; ayrıca bk. İndeks; Hasan Ahmed Mahmûd, *Ḳıyâmü devleti'l-Murâbiḫîn*, Kahire 1956; R. le Tourneau, "Al-Zayyanî, Historien des sa'diens", *Etudes d'orientalisme dédiées à la mémoire de Lévi-Provençal*, Paris 1962, II, 631-637; M. Abdullah İnân, "Aşrû'l-Murâbiḫîn ve'l-Muwaḥhidîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs", Kahire 1383/1964, I, 35-56; Abdülazîz Sâlim, *Târîhu'l-Mağrib fi'l-aḥdî'l-İslâmî*, İskenderiye, ts. (Müessesetü şebâbi'l-câmia), s. 613-650; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre'l-târîḫ*, Dârülbeyzâ 1405/1984, I, 161-168; Sa'dûn Abbas Nasrullah, *Devletü'l-Murâbiḫîn*, Beyrut 1985; C. Sánchez-Albor-

noz, *España Musulmana*, Madrid 1986, II, 97-159; Hamdî Abdülmün'im M. Hüseyin, *et-Târîhu's-siyâsî ve'l-ḥadârî li'l-Mağrib ve'l-Endelüs fi 'aşri'l-Murâbiḫîn: Devletü 'Alî b. Yûsuf el-Murâbiḫî*, İskenderiye 1986, s. 37-80; İsmet Abdül-latif Dendeş, *Devrû'l-Murâbiḫîn fi neşri'l-İslâm fi ğarbi İfrîkiyâ*, Beyrut 1408/1988, s. 17-130; Hüseyin Münis, *Târîhu'l-Mağrib ve ḥadâretüh*, Beyrut 1412/1992, s. 25-36; M. J. Viguera Molins, *Los reinos de taifas y las invasiones magrebies*, Madrid 1992, s. 166-178; Abdullah Kennûn, *Mevsû'atü meşâhîri ricâlî'l-Mağrib*, Beyrut 1414/1994, s. 3-34; H. Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, Singapore 1996, s. 154-172; Yûsuf Eşbâh, *Târîhu'l-Endelüs fi 'ahdî'l-Murâbiḫîn ve'l-Muwaḥhidîn* (trc. M. Abdullah İnân), Kahire 1417/1996, I, 82-121; K. W. Hofmeier, "Die Verleihung des Titels, Fürst der Muslimen an Jusuf ibn Tâşfîn", *WZKM*, XXII (1908), s. 184-199; V. Lagardere, "Esquisse de l'organisation militaire des Murâbiḫîn, à l'époque du Yûsuf b. Tâşfîn", *Revue de l'occident musulman et de la Méditerranée*, XXVII, Aix-en-Provence 1979, s. 99-114; Fâris Bûz, "eş-Şirâ' 'alâ İşbiliye beyne Alfonso es-Sâdis ve Yûsuf b. Tâşfîn", *Dirâsât târiḫiyye*, sy. 69-70, Dimaşk 1999, s. 31-90; Ahmed Bedr, "İbn Tâşfîn (Yûsuf)", *el-Mevsû'atü'l-Arabiyye*, Dimaşk 2002, V, 844-846; Halima Ferhat, "Yûsuf b. Tâşfîn", *EJ²* (İng.), XI, 355-356; H. Bekir Karlıġa, "Gazzâlî", *DİA*, XIII, 519.

MEHMET ÖZDEMİR

YÛSUF b. YAHYÂ

(bk. BÜVEYTÎ).

YÛSUF ZİYÂ el-HÂLİDÎ

(يوسف ضياء الخالدي)

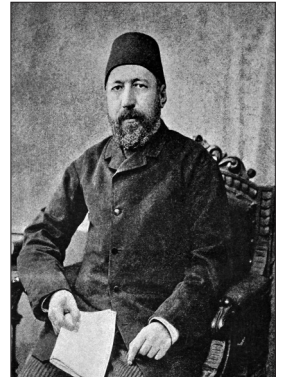
(1842-1906)

Osmanlı ilim ve devlet adamı.

Kudüs'te doğdu. Şehrin ileri gelen ailelerinden, XVIII ve XIX. yüzyıllarda şer'î mahkemelerde başkâtiplik ve nâiblik gibi vazifeler üstlenen, kökeni Hâlid b. Velîd'e dayandığı söylenen Hâlidîyye ailesine mensuptur. Babası Maraş ve Erzurum'da kadılık yapan Muhammed Ali el-Hâlidî, anne tarafından dedesi Anadolu kazaskeri Mûsâ el-Hâlidî'dir. Annesi Anaîs adlı Rum kökenli bir hanımdır (Abu-Manneh, s. 41). Muhtemelen annesinin etkisiyle kardeşlerinden farklı bir eğitim aldı. Kudüs'te Piskopos Gobat yönetimindeki Anglikan mektebinden sonra öğrenimine devam etmek için Mısır'a gitmek istediği de bu mümkün olmadı. On yedi yaşında Avrupa'ya gitme isteği de babası tarafından reddedilince evden kaçtı ve Piskopos Gobat'ın yardımıyla Malta'daki Protestan Koleji'ne yazıldı. Burada iki yıl öğrenim gördü; ardından ağabeyi Muhammed Yâsin'in girişimiyle İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiyye'ye

girdiyse de öğrenimine bir yıl devam edip 1863'te Robert Koleji'ne geçti. Bir buçuk yıl sonra babasının vefatı üzerine Kudüs'e döndü.

İstanbul'da eğitim reformlarına şahit olan Yûsuf Ziyâ benzer okulları memleketinde açmaya çalıştı. 1867-1868'de Âlî Paşa'nın himayesindeki Suriye Valisi Mehmed Râşid Paşa'nın desteği ve halktan topladığı yardımlarla eski bir medreseyi tamir ettirdi ve Kudüs'te bir rüşdiye mektebi açtırdı. Ardından Kudüs'ün belediye başkanı oldu ve altı yıl bu görevi yürüttü. Bu sırada Kudüs mutasarrıfıyla iş birliği halinde bazı imar faaliyetlerinde bulundu. Yolların onarım ve inşası, Bireku Süleyman'dan şehre su getirilmesi ve Kudüs-Yafa karayolunun açılması bunlardan bazılarıdır. Hâlidî ailesine yakınlığı olan Vali Mehmed Râşid Paşa'nın Hariciye nâzırlığına getirilmesi üzerine 1874 yılı başında Bâbiâli Tercüme Odası'nda görev almak için İstanbul'a gitti. Altı ay sonra Karadeniz'de bir Rus liman şehri olan Poti'ye şehbender tayin edildiği de Hariciye nâzırının değiştirilmesiyle o da görevinden alındı. Önce Odesa, Kiev, Moskova ve Petersburg gibi Rus şehirlerini dolaştı, ardından Ocak 1875'te Mehmed Râşid Paşa'nın sefirlik yaptığı Viyana'ya geçti. Burada Doğu Dilleri Okulu'nda Arapça ve Türkçe hocalığı görevine başladı. Bu esnada Viyana'ya gelen Mısırlı şair Ali el-Leysî'ye mihmandarlık yaptı. Siyasetle de ilgilendi; Kudüs'teki yahudilerin durumunu ele alan Viyana'dan gönderdiği iki mektubu 13 ve 27 Ağustos 1875'te *The Jewish Chronicle*'de yayımlandı. Ağustos 1875'te bazı ailevi işleri için Kudüs'e gitti; ancak işlerinin uzaması üzerine Viyana'ya dönemedi. Yeniden Kudüs belediye başkanlığına seçildi. Yeni kurulan Meclis-i Meb'ûsan'a gönderilecek Kudüs temsilcisini belirleme seçiminde rakibi Ömer Abdüsselâm el-Hüseyinî'ye üstünlük sağladı (Schölch, *Isl.*, LVII/2 [1980], s. 315). Kudüs İdare Meclisi, 1877 başında

Yûsuf Ziyâ
el-Hâlidî